

Retorika Frane Petrića **Dijaloška forma i pristup govorničkom umijeću**

Sažetak

Frane Petrić kao svestrani humanistički mislilac autor je i spisa pod naslovom Dijalozi o retorici. Iz nekih podataka izloženih u prvom licu u samoj raspravi i pripisanih autoru može se zaključiti da je Petrića na pisanje ove studije potakla osobna želja da i sam djeluje kao govornik te proučavanje starijih i novijih spisa o govorništvu prema kojima je zauzimao kritički odmak.

Poznavajući starogrčke izvornike Platonovih djela i slijedeći duhovna kretanja svoga vremena koja se vraćaju antičkim izvorima humanističkih disciplina, Petrić se unutar teorijske dihotomije pri gledanju na retoriku kao umijeće uvjeravanja (iz kojeg se polarizira esteticistička orijentacija retoričke tradicije) i poimanja govorništa kao sredstva u društvenom djelovanju koje mora udovoljiti primarno etičkim kriterijima, priklanja ovoj drugoj struji i oslanja na Platonovo učenje o retorici izloženo u nizu tekstova pisanih u obliku dijaloga.

Iznošenje postavki i teza u dijaloškoj (razgovornoj) formi stilski je postupak kojim se postiže komunikativnost znanstvenog diskursa. Ova stilska konvencija pisane rasprave koju je Petrić preuzeo od Platona proizlazi iz ranije starogrčke filozofske prakse usmenog oblikovanja ideja izravnim osobnim kontaktom sa sugovornikom, prisutne u Sokratovoj filozofskoj metodi poučavanja i raspravljanja – majeutici.

Ključne riječi: Petrić, Frane
retorika, povijest retorike, majeutika

Kulturno-povijesni kontekst Petrićeva djelovanja

Frane Petrić (Cres, 25. 4. 1529. – Rim, 6/7?. 2. 1597.) svestrani je humanistički mislilac, poznat u hrvatskoj kulturi prvenstveno kao filozof i pisac iz kruga hrvatskih latinista. Petrić je veći dio života proveo izvan domovine: najviše u Italiji, gdje je stekao naobrazbu u Padovi, zatim u Veneciji, Ferrari i Rimu, te u nekim drugim mediteranskim zemljama – na Cipru i u Španjolskoj, gdje je povremeno radio. Uspostavljajući na svojim putovanjima, kako istraživanjem starih rukopisa, za koje su talijanski humanisti pokazivali zanimanje, tako i proučavanjem prastarih etiopskih, sirijskih, egipatskih i kaldejskih mudraca, kontakte s drevnim kulturama i narodima Afrike i Azije, prihvatio je i u svom misaonom sustavu sastavnice filozofske baštine starih kultura Egipta i Mezopotamije te tako načeo mit europocentrističnoga filozofa i intelektualca što će potaknuti suvremene filozofe na komparaciju s Heideggerom (Zenko, F. u Petrić, 1980:17).

Nakon dolaska na studij u Padovu 1547. i dvojbi treba li se posvetiti studiju logike, filozofije ili medicine, Petrić je intenzivno doživio susret s renesansnim neoplatonizmom nakon slušanja predavanja iz filozofije u Platonovu duhu i čitanja knjige *Theologia Platonica* Marsilija Ficina (1433. – 1499.) poznatog i po prijevodima Platona, ali i spisa Hermesa Trismegista s grčkog na latinski. Prema Petrićevim riječima susret s knjigom koja mu je došla u ruke kad je imao oko devetnaest godina bio je početak studija usmjerenog u duhu neoplatonističke orijentacije. Ipak, većina ranijih Petrićevih spisa među kojima su utopijski *Sretni grad* (1551); *Dialogo dell'onore: Il Barignano*; *Discorso della diversita de'furori poetici. Lettura sopra il sonetto del Petrarca: »La gola e l' sonno et l'otiose piume«* (1553); *Della Historia – dieci dialoghi (Dijalozi o povijesti, 1560)* i *Della retorica – dieci dialoghi (Dijalozi o retorici, 1562)* uglavnom je humanistički orijentirano na filološka, poetološka i historiografska pitanja. U ovim se spisima forma dijaloga javlja kao jedno od obilježja Petrićeva stila i potiče na razmišljanje o mogućoj vezi sa stvarno održanim dijalektičkim i retoričkim raspravama u duhu skolastičkih univerzitetskih poduka. Zrela faza Petrićeva djelovanja obilježena je orijentacijom na filozofiju, napose neoplatonizam i djelima *Discussiones Peripateticae* (1581); *Della poetica, I-III*, te objavljivanjem Petrićeva životnog djela na latinskom jeziku *Nova de universis philosophia (Nova sveopća filozofija* ¹1591; ²1593).

Pišući u vrijeme dubokih previranja zapadne kulture koja svjesno nastoji sintetizirati vrednote kršćanskog srednjovjekovlja i arhaične, već zaboravljene antičke grčke i rimske baštine te pomiriti tradicionalne vrednote prošlosti s novootkrivenom komunikacijskom tehnologijom tiskane knjige i njome potaknutom sve većom individualizacijom, Petrić je znatan dio svog opusa posvetio problemima govora, govorništva, komuniciranja i načina

izlaganja znanstvenih spoznaja. Kao i Ermolao Barbara (1453/4. – 1492.) i Pico della Mirandola (1463. – 1494.) i Petrić u svojim radovima postupa u skladu s tezom da *oblik, a ne materija određuju stvar (mišljenje), ali oblik retoričke i pjesničke vještine razlikuje se od oblika filozofije* (Girardi-Karšulin, 1996:191). Dijaloška forma, baštinjena kao antička oblikovna konvencija usko povezana s dijalektičkim filozofskim postupkom i tradirana kroz skolastičke usmene obrane teza na sveučilištima širom Europe, bila je pogodan oblik za ovoga autora da njome posreduje svoje poglede na retoričko umijeće.

Dok je 16. stoljeće obilježeno reformacijskim kretanjima diljem Europe, u talijanskoj se kulturnoj sredini nastavljaju preporodne tendencije i humanistički interes za antičku kulturu započeti još dva stoljeća ranije. Kako je talijanski *cinquecento* obilježila sve šira ekspanzija narodnog jezika (*vernacular*) u svim tipovima pisanih tekstova, sve do proznih znanstvenih rasprava, i Petrić svojim školovanjem postaje dionikom toga procesa pa i sam piše talijanskim jezikom, a pripadnost kraju iz kojeg je potekao naglašava navođenjem podrijetla uz ime (*Francesco Patrizi da Cherso*). Nakon razdoblja dominacije skolastike i srednjovjekovnoga školskog govorničtva njegovanog na sveučilištima koje je mnogo pozornosti obraćalo memoriranju izreka i primjera preuzetih od antičkih autoriteta (McLuhan, 1973:122; Curtius, 1998:64-68) koristeći retoričku baštinu u usmenim obranama teza i dijalektičkim raščlanjivanjima raznovrsnih tema, ovladavanju tradiranim i strogo formaliziranim pravilima načina oblikovanja teksta koja su tako postajala temelj stilistike i utjecala podjednako na usmeni kao i na pisani prozni teorijski diskurs, za život u renesansnim gradovima postaje važno javno govorničtvo koje više pozornosti posvećuje persuzivnoj funkciji riječi. Pronalazak tiska intenzivno djeluje na komunikacijske tehnologije, ali istodobno se njeguje i renesansni kult dobrog govorenja, pa se i obrazovni sustav postupno mijenja.

Petrić kao govornik i teoretičar retorike

Dijaloška forma Petrićevih spisa

Petrićev odnos prema u srednjovjekovlju opće uvažavanim autoritetima često je deklarativno polemičan iako je mnoge stavove usvojio od njih, a stil očituje da je i Petrić dionik širokog procesa prevođenja i prilagođavanja retorike usmene i rukopisne kulture novim vizualnim kodovima tiskarstva. Niz različitih tradicija mišljenja sinkretički je povezano i često intertekstualno ugrađeno u Petrićeve spise pa često korištena dijaloška forma nije samo stilska konvencija baštinjena iz starije literature, nego i pogodan literarni oblik za prikaz procesa usklađivanja različitih pristupa istim problemima.

Unutar renesansne tradicije dijaloških traktata, Petrić se nadovezuje na stilizacijske obrasce Lorenza Valle (1407. – 1457.), koji je retoriku smatrao kraljicom slobodnih

umijeća i isticao je, na zgražanje skolastičara svoga vremena, ispred filozofije i teologije. On je odabrao dijalog kao sredstvo izlaganja svoje reformirane elokvencije smatrajući da se raspravom za i protiv svih mogućih gledišta može više približiti istini (Panizza, 1996:141).

U Padovi, gdje se Petrić školovao, djelovala je padovanska *Accademia degli Infiammati*, u kojoj je glavna osobnost bio Sperone Speroni (1500. – 1588.) važan za talijansku literaturu i znanstvenu povijest zbog zalaganja za uporabu narodnog jezika u svim kulturnim sferama promoviranog tridesetih godina u spisu *Dialogo delle lingue*. On je i autor spisa *Dialogo della retorica* (1542), a njegove ideje promovirao je Bernardino Tomitano (1517. – 1576.). Firentinac koji je djelovao u Veneciji, Francesco Sansovino (1521. – 1583.) po kojem peti Petrićev *Dijalog o govorničkim ukrasima* nosi ime, u djelu *Dell'arte oratoria* (Venecija, 1546) bavio se klasičnom podjelom tipova govora na sudski, savjetodavni i pohvalni, a primjere je preuzimao od Petrarke. Jedan od najpopularnijih priručnika govornišva u to je vrijeme bilo djelo *Retorica* (Venecija, 1559) firentinskoga javnog govornika Bartolomea Cavalcantia (1503. – 1562.) koji je smatrao da je za govornišvo važnija persuazivna funkcija od estetske (Richardson, 1996:184-186). Ovaj se sintetički pregled retoričke baštine talijanskog *cinquecenta* kratko osvrće i na Petrićevo djelo (ibid. 186).

Raspravu pod naslovom *Deset dijaloga o retorici* u kojima se raspravlja o govorničkom umijeću s obrazlaganjem koje je oprečno mnijenju što su ga o njemu imali drevni pisci Frano Petrić napisao je talijanskim jezikom i posvetio je svom mlađem kolegi sa studija u Padovi Nicolou Sfondratu, grofu od Riviere, kraljevskom senatoru od Milana i prepoštovanom biskupu od Cremona, a kasnije, u razdoblju od 1590. do 1591. (kada izlazi prvo izdanje Petrićeve *Nove sveopće filozofije*) papi Grguru XIV. Kičeno naglašavajući u predgovoru svoga životnog djela osobnu povezanost sa svojim studentskim sudrugom i međusobno poštovanje, Petrić će njemu i svim njegovim budućim nasljednicima posvetiti i sintetičku *Nova de universis philosophia* (Gortan i Vratović, 1969; Petrić, 1979:714-716).

U raspravi o retorici, koja je pisana u dijaloškoj formi kao i dvije godine starija rasprava o povijesti, Petrić je eksplicirao neke svoje poglede na retoričko umijeće. Obje studije nastoje definirati znanosti čije ime imaju u naslovu i istodobno iznose sporne točke oko njihova predmeta, dovode u pitanje autoritete iz prošlosti i naizgled neupitne tvrdnje. No Petrić se baš u ova dva spisa očituje i kao praktični govornik jer iz tradicije preuzeta konvencija oblikovanja znanstvenog diskursa u razgovornoj formi omogućava piščevoj autorskoj projekciji, njegovu *alter egu* koji vodi tijek konverzacije, da praktično primjenjuje persuazivne tehnike, vještinu uvjeravanja u obrani vlastitih stavova. Ova su

dva Petrićeva traktata svojevrsna duologija, međusobno se nadopunjavaju i predstavljaju izraz autorove potrage za oblikom izraza koji će istovremeno omogućiti sagledavanje problema s različitih motrišta te pridonijeti uspostavi i novoj hijerarhiji slobodnih umijeća (tradiranih *artes liberales*) i znanstvenih disciplina te se tako ugraditi u epistemološku tradiciju kao izraz samopercepcije humanističkih disciplina i znanosti na početku novoga vijeka oblikovane na temeljima tradicionalnih oblika spoznaje iskazanim u očuvanim spisima antičkih i srednjovjekovnih autoriteta.

Cijeli niz stilskih postupaka i detalja uklopljenih u Petrićeve dijaloge čini ih sličnima zapisima stvarno vođenih razgovora. Uključivanje vlastite osobnosti kao sudionika razgovora i situacija miješanja dramske forme suprotstavljanja mišljenja očitovane u izmjeni replika sudionika rasprave (svi *Dijalozi o retorici* i dio *Dijaloga o povijesti*) i osobnog očitovanja u *ich-formi* koje uključuje i opise vlastitih emocionalnih proživljavanja i komentare postupaka sugovornika kombinirane s upravnim govorom prisutnog u nekim poglavljima *Dijaloga o povijesti* (III., V., VI., VII. i X. dijalog) svjedoče o transformacijama izričaja kao procesa i dijela osobne Petrićeve autorske profilacije. Junaci dijaloga u neprekidnoj su interakciji: postavljaju pitanja i protupitanja, opovrgavaju tuđa mišljenja ili se s njima slažu te zapravo zajednički oblikuju ishod razgovora. Zanimljiva je Petrićeva teza eksplicirana u *drugom dijalogu Bidernuccio ili o raznovrsnosti povijesti* u *Dijalozima o povijesti* kako je u dijaloškoj formi raspravljanja zajednička odgovornost prema istini. Tu se očituje Petrićevo shvaćanje odnosnog aspekta usmene komunikacije. Petrić najprije moli sugovornike za pozornost:

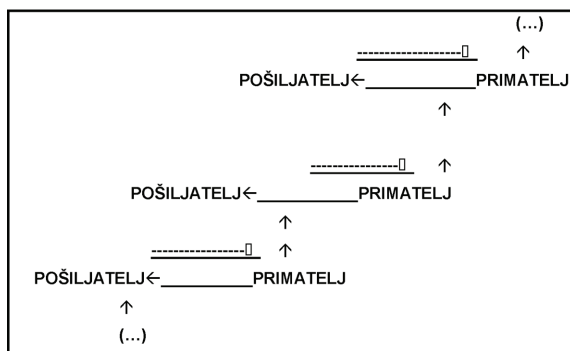
PETR. No ja vas obojicu toplo molim da zajedno sa mnom pripazite da se zaputimo pravim putem, jer, kao što je čovjek mnogostruko biće, tako mora da su mnogostruki i ti putevi. Da ne činimo mnogo koraka uzalud, a onda se moramo vraćati. BID. Samo se vi zaputite, a mi ćemo budnim okom paziti da ne krenete stranputicom. PETR. Učinite tako! (...) PETR. Pa zar ne primjećujete da smo na raskrižju i da će biti prava sreća ako krenemo pravim putem. BID. O kakvom vi to raskrižju govorite? Ja nikakvo raskrižje ne vidim. PETR. Ako je tako, a vi me barem slijedite. No zalutamo li, krivnju ćemo snositi sva trojica, a jednako tako i kaznu. (Petrić, 1980:79).

Dobar govornik mora uvažavati sastav publike ili sugovornika kojima se obraća i prilagoditi svoj iskaz njihovoj osobnosti. Moderni pristupi interpersonalnoj komunikaciji obraćaju podjednaku pozornost komponenti sadržaja i relacijskoj ili odnosnoj komponenti naglašavajući da se pojam *interakcije* tiče komunikacije u kojoj akcija jedne osobe utječe na akciju druge te da kada dvije osobe interagiraju, ponašanje jednog partnera uvijek više ili manje ovisi o ponašanju drugog partnera (Reardon, 1998:21-23). Naglašavajući suodgovornost pošiljatelja i primatelja poruke u komunikacijskom procesu

generiranja značenja, Frane Petrić anticipirao je neke ideje koje je obavijesna teorija tek sredinom 20. stoljeća znanstveno obrazložila:

Interpersonalna persuazija nastaje kad neki sudionik pokuša, u vezi s nekom temom rasprave, promijeniti mišljenja, osjećaje i ponašanja drugih. Sve donedavna komunikolozi su persuaziju promatrali kao nešto što jedna osoba čini drugoj, a ne kao nešto što osoba radi s nekim drugim. (...) Danas komunikolozi shvaćaju da, kada jedna osoba nastoji promijeniti mišljenja, osjećaje i ponašanje druge osobe, i ona sama često mijenja vlastita mišljenja, osjećaje i ponašanja. Sjetimo se da interpersonalna komunikacija uključuje interakciju. Osoba koju uvjeravaju obično reagira na uvjeravatelja. Njena reakcija može biti pokušaj da promijeni mišljenja, osjećaje i ponašanja osobe koja ju uvjerava. Tako osoba koju uvjeravaju i sama postaje uvjeravatelj. (Reardon, 1998:27; ist. K. R.).

Ruski je znanstvenik Kiril Vasiljevič Čistov istakao specifičnosti folklorne usmene tradicije kao prirodne (kontaktne) komunikacije u odnosu na druge tipove komunikacije, ne izdvajajući kao razlikovni kriterij usmenost ili pisani diskurs koji oblikuje poruku, *već postojanje nekog umjetnog medija / posrednika* u komunikaciji (rukopis, tiskana knjiga, elektroničke tehnologije – radio, televizija, telefon...) koji se umeće između sudionika komunikacijskog procesa te se tako tijekom transmisije poruka često i više puta prekodira. Specifičnost prirodne ili kontaktne usmene komunikacije je u neposrednom kontaktu interpretatora i publike (tu su uključeni i izvantekstovni elementi: intonacija, pjevanje, gesta, situacijski kontekst...) pri kojem zbog činjenice da tekstovi nisu ranije fiksirani, publika može utjecati na svaku izvedbu. Pošiljatelj poruke istodobno je i interpretira postajući tako suautor novonastale poruke, a uvjet da to bude moguće je njegovo ranije sudjelovanje u tuđim usmenim izvedbama kao slušatelja. Komunikacijski lanac prema Čistovu je zapravo *niz organski povezanih akata izvedbe, primanja, pamćenja, interpretiranja itd.*

Slika 1. Shema prirodne komunikacije – komunikacijski lanac prema Kirilu Vasiljeviču Čistovu

Prema Čistovljevim riječima: *Izbor komunikacijskog partnera (ili komunikacijskih partnera) u usmenoj književnoj sredini poklapa se vremenski i prostorno s izborom teksta i prigode za izlaganje (konteksta, uvjeta, prilika), pri čemu se tekstu pridaje ova ili ona funkcija* (Čistov, prema Biti, 1981:96-97). Iako se Čistovljeva rasprava odnosi prvenstveno na folklornu usmenoknjiževnu umjetničku komunikaciju, ovaj se komunikološki model može primijeniti na sva društva u agrafijskoj fazi kao i na društva u kojima usmena komunikacija još uvijek dominira nad pisanom, kao i na skupine koje usmeno prenose bitne segmente socijalnog identiteta. Čistovljeva se teorija oslanja na spoznaje Romana Jakobsona koji je u osnovnu komunikacijsku shemu koja se sastojala od pošiljatelja, poruke i primatelja uključio i kontekst, kod i kontakt. Svaki od elemenata komunikacijske situacije povezan je s nekom funkcijom, a uz odnosni aspekt komunikacije očitovan u kontaktu pošiljatelja i primatelja poruke vezana je fatička funkcija.

Petrić tijekom razgovora rabi niz retoričkih figura baštinjenih iz tradicije i prilagođenih situaciji, pa su njegovi spisi istovremeno i primjeri stilizacije u dijalektičkim raspravama. Vrlo je čest topos afektirane skromnosti (Curtius, 1998:94), koji katkad nakon verbalnog sukoba pretvara glavnog govornika, voditelja tjeka razgovora u pobjednika nad svojim sugovornicima, nalik na Sokratove misaone obrate u Platonovim dijalozima. Primjer za to, oblikovan u proznoj figuri koja sastavnim dijelovima podsjeća na deseteračku slavensku antitezu kojom počinju naše tradicionalne usmene epske pjesme, nalazi se na početku trećeg dijaloga o retorici naslovljenog *Prvi Tolomej ili drugi dijalog o predmetu govora*. Nakon što je u drugom dijalogu *Figliucci ili o predmetu govora* Petrić služeći se brojnim latinskim i starogrčkim citatima doveo u pitanje niz postavki antičkih teoretičara govorništva te specifičnost retorike u odnosu na dijalektiku, sugovornik Felice Figliucci mu se prijekorno obraća:

FIG. Nisam mogao, Petriću, u potpunosti shvatiti je li vaše izlaganje imalo svrhu pokuditi antičku retoriku; ili ste ga pak iznijeli zato što ste uistinu izmučeni u duši zbog protuslovnosti mnijenja njezinih učitelja. Jer ako je tako, čovjek bi vam mogao oprostiti i sažaliti se nad vama. A ako je ono drugo, trebalo bi vas silno izgrditi, jer bi vam smionost bila pretjerana što toliko napadate tako slavne učitelje. A zacijelo ne priliči vama, koji ste još vrlo mladi, prisvajati tu grešnu slobodu i kuditi ono što su bezbrojni mladi i stari, učeni i neuki ljudi tisuće godina smatrali dobrim i cijenili. Tolički im je ugled u svijetu da će se uzalud truditi tko god im pokuša preoteti ili okrnjiti slavu. Stoga bi dobro bilo i za vas korisno da ni ovdje ni drugdje ne ponovite ono što ste tu izložili. Jer bi vam to veliki prijekor donijelo, a možda i štetu ako biste to učinili s tako zlom naćanom. I ja vam iskreno savjetujem da se toga klonite što više možete. (...) PET. Više me treba, Figliucci, sažaljivati

nego koriti zbog onoga što sam rekao, jer to se rada iz pučkog neznanja i smetenosti duha; zbog toga ja ne znam išta ni o čemu, a najmanje o retorici. A istina je da me žarka želja za znanjem, koja me stalno prati, povukla u ono umovanje s nakanom da svi vi, kad nadete put, raspršite u duši sumnje što ih je ona nosila i još ih nosi o retorici; i ta me nada tjera da smiono govorim. Ali vidim da vi mene radije korite i da mi ne želite pomoći, a to ne bih bio povjerovao dok živim. No ne dolikuje prijatelju, kakav ste mi vi, da me ne oslobađa neznanja, nego da me u njemu utvrđuje, grozeći mi se sramotom ako mu sam pokušam umaknuti iz ruku. Stoga ću ja, jer ne znam što drugo mogu učiniti, umaknuti i prepustiti se strahu kojim me progonite, a vi ćete ostati s oskudnom pohvalom da ste sažaljiv prijatelj. (Petrić, 1983:103).

Marsilio Ficino i Frane Petrić prevodili su *Corpus Hermeticum*, tekstove nejasne datacije, prema modernim autorima između 1. i 3. st. n. e., za koje su renesansni neoplatonisti vjerovali da su mnogo stariji od Platona i da je Platon iz njih učio. Kako su pisane grčke verzije ovih tekstova povezane s helenističkom fazom grčke kulture, u njima su prisutne i bliskoistočne i egipatske predaje koje su usmenim putem mogle biti dugo tradirane i modificirane. Hermetički tekstovi u srednjem vijeku nastavljaju svoju opstojnost i kroz arapske literarne tradicije pa su u okviru mediteranskog bazena tradirana učenja i njihove modifikacije poticajni i za kasnije prilagodbe različitim religioznim sustavima. Utvrđena je intertekstualna komponenta hermetičkih spisa u Petrićevim radovima:

U Povijesti vidimo zatim u kojoj je mjeri Petrić i u formi (uvijek na neki način povezanoj sa sadržajem kojemu je primjerena) ovisan o uzoru hermetičke literature. Kad u trećem dijalogu (!) (*) o povijesti počinje pripovijedati o putovanju svoga strica koji u Egiptu (!) susreće pustinjača Hamuna i kad se ovaj njegovu stricu obraća riječima »Sinko moj«, jasno je da Petrić podražava hermetički dijalog koji se najčešće vodi između oca Hermesa i sina Tata.

(*) *Petrić se često služi formom dijaloga, u čemu smatra da slijedi Hermesa jer je uvjeren da je Platon formom dijaloga tek oponašao Hermesa (vidi: Dell'ordine de'libri di Platone u pismu kardinalu Borromeu, gdje kaže: Lo scrivere in dialogo cose di scienza non fu trovato de'Greci, come essi hanno voluto fare al mondo creder, ma di Ermete Trismegisto, piu antico di Platone piu di millecento anni i u Nova sveopća filozofija, Dodatak 42 v. Sed id gloriae Hermeti Termaximo debetur ...Sed non satis videtur esse, Platonem ad Hermetis tantummodo exemplum res philosophicas disputasse), (Banić-Pajnić, 1989:123-124).*

Jedan od stilizacijskih obrazaca u Petrićevim dijalogima je nizanje pitanja i protupitanja kojima se održava povezanost među govornicima i intenzivira

emocionalnost u interpersonalnom odnosu kako bi se pojačao i učinak verbalne poruke. U *Devetom dijalogu ili o savršenoj retorici* Cornaro Petriću postavlja retoričko pitanje na koje mu Petrić odgovara sofističkim protupitanjem:

COR. Zar se ljudski govor može svesti na znanost kakva je matematika? PET. Oh, a što prijeći da se to ne može učiniti? COR. Oh, za ljubav božju, što to velite? PET. A je li to nemoguće? COR. Zasigurno jest. PET. A što je razlog da je to nemoguće? CORNA. Njegova slučajnost i neprekidno mijenjanje, a i štošta drugo takvo (...), (Petrić, 1983:241).

Petrić ovdje kroz Cornarove riječi iznosi problem koji u nastavku teksta pokušava razriješiti kroz slikovit iskaz strukturiran kao mitsku priču o Prometeju da bi u koncepciju poimanja učenja govora kao ljudske, kulturno uvjetovane djelatnosti uveo pojam nebeske retorike i tako slijedio platonističku koncepciju o posrednoj ulozi ideja u vanjskoj pojavnosti. Uočen problem moderna strukturalistička lingvistika razrješava opozicijom sfere apstraktnog i konkretnog te saussureovskom dihotomijom *langue* i *parole*, a šire kulturološki temeljeno shvaćanje govora oblikovano u teoriju primarne usmenosti Erica Havelocka opozicijom između tzv. *uskładištenog govora* – stabilnih tradicijskih usmenoknjiževnih formulativno stiliziranih uputa za život u zajednici i privatnih interakcija pojedinaca koje su ovisne o situacijskom kontekstu.

Petrić odriče mogućnost objektivnih spoznaja o ljudskom govoru ili o liječenju nekih bolesti tvrdeći da mi uopće ne poznajemo stvari iznutra i njihova počela, a ako nam se i učini da o tome nešto znamo, to ostaje u sjeni do koje drhtavo svjetlo našeg božanstva ne može doprijeti, te ništa ne znamo pouzdano osim matematike (Petrić, 1983:245), a retoriku i medicinu promatra kao umijeća koja su strukturirana u obliku pravila, a mogu se učiti. Uvodeći koncepciju nebeske retorike kao uzor ka kojem treba težiti u obrazovanju govornika, Petrić ističe socijalnu određenost ljudskog govora i činjenicu da se govor uči od drugih pripadnika zajednice koji njime bolje vladaju, no suprotstavlja se Ciceronovoj, Dionizijevoj i Kvintilijanovoj pedagoškoj metodi po kojoj govornik treba nastojati biti što sličniji učitelju. Ovdje se Petrićevo razmišljanje očituje kao primjer diskursa novovjekovnog intelektualca zahvaćenog procesom individualizacije koji nastoji zauzeti objektivan odnos prema tradiciji iz koje crpi poticaje i istovremeno zadržati određenu autonomiju. On doslovnu imitaciju ne smatra najboljim putem za usvajanje kulturno uvjetovanih vještina te smatra da antički retorički autoriteti nisu uočili semantičku distinkciju između pojmova *la imitatione* i *la copiatura* (Petrić, 1983:262). Mogućnost nasljedovanja uzora iz prošlosti i sadašnjosti u govorničkoj je naobrazbi, po Petrićevu mišljenju, ograničena jer novo vrijeme donosi i nove spoznaje.

Temeljna je formalna razlika između Platonovih i Petrićevih dijaloga u činjenici da Platon svoje teze iznosi kroz Sokratove riječi, dok je Petrić sebe uključio u tkivo dijaloga kao voditelja misaonih tijekova svojih sugovornika i čitatelja dijaloga. Taj piščev *alter ego* vrlo često iznosi osobne dvojbe i poglede pa se u formu filozofskog dijaloškog diskursa upliću elementi autobiografskih očitovanja. Komentatori su Petrićevih spisa često u tim segmentima tekstova pronalazili građu za popunjavanje piščeva životopisa. No autobiografska se razmišljanja mogu pokušati sagledati i kao stilistička konvencija proizišla iz novovjekovnih individualističkih ispovjednih bilježaka kakve je pisao i Petrarca. Osobni ispovjedni ton u dijalozima pulsira u rasponu između duhovne potrage i fingirane duhovne potrage, a očituje se u raspravi o odnosu retorike i dijalektike koja je usmjerena kritici Aristotelovih retoričkih pozicija uklopljenoj u drugi dijalog pod naslovom *Figliucci ili o predmetu govora*:

PE. Pa tako sam, dakle, gospodine Fulvio, u vrijeme kad poželjeh postati govornikom, poslije duga i strpljiva rada koji sam uložio da usvojim pouke najvišeg učitelja, zapazio naposljetku da prema njegovim riječima govornik svojim govorom ne obuhvaća sve predmete kao svoje, nego ni predmete ona dva roda koji mu se dodjeljuju kao iz sažaljenja; već siromašan i lišen svega, prosjači od ovoga i onoga, pa govoreći o nečemu nema vlastitih sredstava uvjeravanja, nego ih uzajmljuje od dijalektičara. Zbog tog siromaštva učitelj je morao reći da je govorničko umijeće ogranač, slika i prilika dijalektike i prava (Petrić, 1983:97-99).

Gledano iz komunikološke perspektive ovakav autorski pristup u dijaloškoj formi predstavlja svojevrstan oblik *samootkrivanja* koje potiče interakcijski aspekt komunikacije. Iznoseći podatke o sebi, vlastitu životu te osobne stavove i doživljaje, govornik potiče sugovornike na otvoreniji pristup, bolje prihvaćanje vlastite osobnosti, a time i ideja i stavova za koje se zalaže.

Usmena stilizacija: mitsko mišljenje, nadahnuće i ekstaza

U Petrićevim je tekstovima česta uporaba niza stilizacijskih obrazaca karakterističnih za usmeno tradirane tekstove (mit, prispodoba, zagonetke, sentencije...). Neki su od tih postupaka dio zapadnjačke retoričke baštine (Curtius, 1998:67-70), dok su drugi posredovani istočnjačkim tekstualnim uzorcima za koje su talijanski renesansni autori pokazivali interes. Iako su dijaloški traktati o povijesti i retorici potvrda da je Petrić još u mladenačkom razdoblju očitovao zanimanje za arhaične orijentalne kulturne tradicije, boravak na Cipru i u Španjolskoj omogućio mu je izravan kontakt sa starim spisima i njihovo pomno proučavanje što je urodilo

dubljim poznavanjem i akceptiranjem idejnih pozicija koje će ugraditi u svoja djela nastala u drugoj, zreloj fazi, 80-ih i 90-ih godina 16. stoljeća.

Proučavajući izmjene i razvoj komunikacijskih tehnologija kroz povijest, Marshall McLuhan iznosi razmišljanja skolastičkog mislioca Tome Akvinskog o mogućim razlozima zašto Sokrat, Krist i Pitagora sami nisu zapisali svoja učenja i tumači ih vjerovanjem da je *prikladno da najizvrsniji među učiteljima usvajaju onaj način poučavanja kojim će se njihovo učenje utisnuti u srca učenika*, a to je *živi ljudski govor* (McLuhan, 1973:119). Kako je sve do pojave tiskarskog stroja literatura bila isključivo rukopisna, a proces čitanja često vezan uz skupinu te je »čitanje« i u antici i u srednjem vijeku često bilo čitanje naglas, katkad i pjevanje, pri procesu čitanja uzajamno su djelovali auditivni i vizualni čimbenik:

Budući da su čitatelji bili malobrojni, a slušatelji mnogobrojni, u svojim prvim danima književnost je uglavnom stvarana za javno recitiranje, stoga je po karakteru bila više retorična no literarna, a njenim sastavljanjem upravljala su pravila retorike (Chayter, prema McLuhan, 1973:109).

Moderne teorije usmenosti (Luria, 1968, 1976; Havelock, 1986:55) ističu razlike u koncepciji i mentalnim procesima pripadnika kultura koje svoje identitete temelje na usmenosti i pismenosti. Eric Havelock postavlja opću teoriju primarne usmenosti iznosi tezu da je razmišljanje u slikovitim predodžbama povezano s usmenošću i auditivnim prijenosom tradicije, dok diskurzivnu logiku i kategorijalne klasifikacije smatra rezultatom procesa usvajanja fonetskog pisma. Identificiranje poetskog i filozofskog diskursa karakteristika je usmenih kultura. Autor u posebnoj teoriji grčke usmenosti promatra postupnost prihvaćanja pisanog diskursa te iznosi misao da u Platonovo vrijeme nije još u potpunosti bila prihvaćena dominacija pisane riječi. Smatrajući da je u to vrijeme utjecaj usmenosti slabio on ističe Platonov zahtjev da se tradicionalni jezik epike i drame preradi i zamijeni jezikom teorijske analize tvrdeći da je Platon želio zamijeniti usmeno mišljenje i stvoriti novi model mišljenja (Havelock, 1991:22).

Nadovezujući se na McLuhanove zaključke prema kojima izmjena mjesta jednog osjetila u spoznajnom procesu ili pretjerano naglašavanje nekog osjetila, kao što je slučaj s vidom u kulturama usmjerenim na pisane tekstove, mijenja ukupnost ljudske psihičke strukture, Havelock uključuje kategoriju postupnosti i historijske dinamike u taj proces što rezultira pojmom *sekundarne usmenosti* kao faze ljudskog društva u kojoj je dio pripadnika zajednice usvojio tehnologiju pisma, ali ono još nije postalo dominantan oblik komunikacije jer se znatan dio socijalno relevantnih informacija prenosi auditivno. Kao dvije temeljne karakteristike auditivno oblikovane tradicije

Havelock (ibid. 103) navodi postojanje akustičkog i semantičkog ritma te oblikovanje poruke pričom, koja je zapravo u funkciji usmene memorizacije, te tvrdi da je u jeziku usmene poezije sve moglo biti narativizirano, da je moglo dobiti ime aktivnih protagonista koji su mogli biti stvarne, povijesne osobe ili personificirane sile. Tako zapravo sugerira tumačenje razloga za uključenost mitskih obrazaca u grčke književne tradicije u fazi sekundarne usmenosti.

Kulturna situacija u kojoj su se našli europski intelektualci nakon izuma tiska i širenja tiskarske tehnologije svjedoči o zajednici koja se naglo suočila s mogućnostima tehnologije koja omogućava prijenos informacija mnogo širem krugu potencijalnih recipijenata no što je to bio slučaj sa starijim usmenim i rukopisnim prijenosom. Paradoksalno je, ali ni duhovna elita te zajednice koja je omogućila razvoj i širenje vlastitih uradaka tiskanim medijem, ne samo da nije bila svjesna mogućih posljedica njezine ekspanzije, nego je i sama još bila čvrsto povezana s oralističkim prijenosom kulturnih informacija što potvrđuje i skolastička naobrazba. Ernesto Grassi pokušao je specificirati Petrićevo mjesto u povijesti zapadne misli te je prije analize mjesta mitskih segmenata u traktatima Frane Petrića pružio prikaz i analizu sličnih segmenata u djelima drugih humanističkih autora te je zaključio:

Alegorički, metaforički govor proizlazi kod humanista iz nedostatnosti racionalnog mišljenja, logičkog fiksiranja riječi koje ne može raspoznati »vlastitost« riječi. Metafora predstavlja neku vrstu theorein, »gledanja« koje ima posve upućujući značaj, da osvjetli pojedinu povijesnu situaciju (Grassi, 1983:302).

Isti autor smatra da se Petrićeva aplikacija mitskih segmenata u strukturu dijaloških rasprava razlikuje od humanističke tradicije, da ih on koristi tek da bi *zorno prikazao već racionalno utemeljenu metafizičku teoriju* (ibid. 305). U *Dijalozima o povijesti* sam Petrić naglašava predodžbene sposobnosti i slikovito mišljenje čak i za razumijevanje znanstvene historiografije:

»No postavimo pitanje ovač. Je li sjećanje kao moć duše nešto drugo no spremnica slika?« »Nije«, odgovori on. »A zar je mašta«, prosljedim ja, »što drugo do predodžba stvari koje su u dušu dospjele putem osjetila ili kojim drugim putem? Nije li ih opet i sama duša na mnogo načina preobrazila? Ne kažu li tako i vaši filozofi?« (Petrić, 1980:115).

Petrić se u aplikaciji usmenih književnih oblika više poziva i oslanja na orijentalne tradicije no na europsku klasičnu retoričku baštinu i očituje svijest o specifičnostima usmenih kazivanja koja se mogu prilagoditi okolnostima i publici te se tako ostvaruje ezoterijska funkcija iskaza. Već u *Prvom dijalogu o govorenju* Petrić će kroz riječi Giulija Strozziija opisati odnos dubokog poštovanja prema riječi u bliskoistočnih naroda naglašavajući njezinu učinkovitost. Tu se citiraju Davidovi

Psalmi, a zatim se ističe mudrost Perzijanaca, Egipćana i Tračana, dionika usmenih kultura za koje su riječi tradirane kroz usmene forme izreka mogle oblikovati vanjsku pojavnost: *I njihove su izreke imale toliku snagu da su obraćale k vrlini najopakije duše, liječile bolesne, uskrsivale mrtve i davale im besmrtnost kad im je to bilo po volji* (Petrić, 1983:57). U nastavku slijedi mitska priča oblikovana kroz iskaz prepričan prema kazivanju navodno pouzdanog kazivača koji se u Španjolskoj susreo s mudracem, poznavateljem etiopskih ljetopisa. Postupak interpolacije ovdje je analogan interpolaciji hermetičke tradicije u *Dijalozima o povijesti*, a iskaz mudrog Abesinca uključuje i shvaćanje da se forma mita koristi kako bi se prikrla istina:

Ako je netko, poslije pada, slučajno neku istinu spoznao, strah ga je natjerao da o njoj šuti, jer je svima prirodno ostalo sjećanje da je spoznaja istine bila uzrokom očinske oholosti, a ona propasti. Ako je pak netko imao hrabrosti da je očituje, na tisuće ju je načina prikrivao da ga drugi ne bi korili, psovali i ljuto kaznili od straha da im otkriće istine ne prouzroči nesreću. I stoga se znanosti poučavaju u zagonetkama, u bajkama, u slikama, u brojevima, u svetinjama, u šutnji i u tisuću drugih prikrivenih oblika (Petrić, 1983:64-65).

Nastavak prethodno navedenog *Dijaloga o savršenoj retorici* koji tumači da je moguće postojanje znanosti o ljudskom govoru donosi prisporodu kojom Petrić želi slikovito protumačiti fenomene koje teže može izraziti apstraktnim pojmovima: *Reći ću vam to u obliku bajke, ali možda je bila istina*, te slijedi mit o Jupiteru, Saturnu, Prometejevu otimanju božanske vatre i ljudskoj lišenosti znanja o nutrini stvari. Ovi su postupci u dijalozima Frane Petrića analogni Platonovim aplikacijama »mitskog« načina govora u dijalošku strukturu te se gore navedeni teorijski stavovi mogu nadopuniti tezama Thomasa Szelaka o mjestimičnim brisanjima granice između mita i logosa u Platonovim filozofskim raspravama:

Pripovijest o Teutovu pronalasku pisma (Fedar 274c-275b) ima sve značajke »mita«: odvija se u dalekoj starini, likovi radnje su bogovi i uvode se u izravnom govoru; predmet pripovijesti je neki pradavni božanski »izum«, tj. fiksiranje bitnih svojstava neke stvari za sva vremena. No tek što je Sokrat završio sa svojom pričicom, Fedar ga kori da je izumio taj egipatski logos. Fedar je dakle zbrisao ono mitsko na priči i s pogledom na njezinu prozirnu poruku prepoznao je u mitu logos. (Szelak, 2000:85).

U dijalogu *Fedar* Platon se najintenzivnije bavio prirodom i ulogom retorike u javnom životu Grčke (Beker, 1997:14) te je naglasio prednost usmene riječi – *one koja se znanjem upisuje u dušu učenika, koja se može sama braniti, a znade i komu valja govoriti, a pred kim šutjeti* (Platon *Fedar*: 276 a 9; nav. prema ibid. 95) pred pisanim tekstom pa ne čudi da je Petrić pišući svoje *Dijaloge o retorici* posegao baš za ovim

spisom koji u mitskoj formi očituje i autorovu skepsu prema tehnologiji pisanog prijenosa znanja:

Oni (pisani znakovi) će, naime, u dušama onih koji ih nauče radati zaborav zbog nevjebanja pamćenja, jer će ljudi, uzdajući se u pismo, sjećanje izazivati izvana stranim znacima, a neće se sjećati iznutra sami po sebi. Nisi, dakle, izumio lijek za pamćenje, nego za opominjanje, a učenicima nosiš prividnu, a ne istinitu mudrost, jer kad postanu mnogoslušatelji bez nastave, umišljat će si da su i sveznalice, iako su većinom neznalice i teško podnošljivi u komunikaciji jer su postali prividni mudraci, a ne mudrac (Platon Fedar: 275 a-b).

U Petrićevim se spisima uz racionalnu spoznaju uvažavaju i određeni oblici spoznaje koji uključuju osjetilnu i intuitivnu dimenziju te se umjetnička kreativnost povezuje s umjetnikovom kreativnom inspiracijom i kontemplativnim činom (Schiffler, 1999:391). Ne samo što se poetska kreativnost povezuje s nadahnućem, nego se i filozofske i znanstvene dvojbe i zagonetke razrješavaju kroz ekstatičko iskustvo, u snu ili u stanjima nalik vrućici. Početak trećeg *dijaloga o povijesti* (Petrić, 1980:89-93), koji je cijeli drukčije stiliziran od većine Petrićevih dijaloga i pisan bez imena govornika velikim slovima u obliku uobičajenom za dramske tekstove, opisuje kako su Petrića sugovornici posjetili za duga bolovanja, te su, našavši ga duboko zamišljena, pomislili da je u groznici. U duhu neoplatonističke filozofije Petrić opisuje nevidljivu knjigu svoje duše napisanu božjom rukom koju duša proučava ako nije zaokupljena tjelesnim stvarima ili osjetilima te opisuje kako takvu knjigu posjeduje svaki čovjek i kako se ona sastoji od slika ideja utisnutih reljefnim slovima. Kvalifikaciju svojih sugovornika da se radi o »Platonovu buncanju« Petrić će nastojati ukloniti u daljem tijeku toga dijaloga u kojem će navesti i već spomenut mit stiliziran u duhu hermetičkih spisa.

Javno i privatno u Petrićevim retoričkim koncepcijama

Pojmovi o javnom i privatnom iz perspektive Petrićeva vremena i iz konteksta globalizacijskih tendencija našeg vremena shvaćani su na različite načine. U naše vrijeme u komunikološkim istraživanjima rabe termini masovna i interpersonalna komunikacija, te se fenomenu masovnog komuniciranja uslijed snažnog razvoja novih komunikacijskih tehnologija posvećuje znatno šira istraživačka pozornost. Interpersonalna komunikacijska kompetencija proučava se češće u okviru psiholoških nego komunikoloških istraživanja, a kompetencija pojedinca za *dijalog*, povezana sa sviješću o složenoj naravi konverzacije kao jednog od oblika ljudske komunikacije, postala je tek u novije vrijeme predmet detaljnijih studija (Reardon, 1998:28-49).

Korijeni proučavanja interpersonalne komunikacije mogu se pronaći već u klasičnom razdoblju, kada su javni nastupi bili mnogo zanimljiviji komunikacijskim znanstvenicima nego interpersonalne interakcije. No smatralo se da su retoričke teorije primjenjive i u privatnom komuniciranju, koje zato i nije privuklo veću pozornost (Reardon, 1998:49).

Petrić u drugom i trećem dijalogu o retorici, posvećenima predmetu govora, ističe da su privatni ljudski čini izvan govorničkog raspravljanja (Petrić, 1983:77,115) te analizira važnost ovladavanja retoričkim umijećem za pojedince koji su uključeni u upravljanje zajednicom i ističe da je doseg njihove govorne djelatnosti širi od dosega riječi koje nisu relevantne za javnu korist.

PE. A oni koji moraju predlagati, savjetovati i odlučivati o javnoj koristi i šteti, nisu li oni javne osobe? AN. Jesu. PE. Glas privatne osobe, dakle, ne dopire tako visoko. AN. Ne dopire. PE. Tako se možda ni glas javne osobe ne spušta do privatnoga, osim onoliko koliko pripada javnosti (Petrić, 1983:115).

I ovdje se mogu povući paralele s funkcijom izgovorene riječi za zajednice koje se uglavnom ili jedino služe usmenim prijenosom kulturnih dobara. Prema Havelocku u društvima *primarne usmenosti* istodobno postoje spontana, nestabilna komunikacija (paralela privatnom u Petrićevoj terminologiji) i komunikacija koja čuva trajnu formu i služi pohranjivanju uputstava koja se nalaze »u dnu naše svijesti«, a služi se fiksiranim, stabilnim jezičnim formulama. Teorija primarne usmenosti trebala bi se baviti tipom komunikacije o kojem ovisi kontinuitet kulture i stabilnost društva (Havelock, 1991:87), kao što bi se prema Petrićevim riječima retorika trebala baviti prvenstveno oblikovanjem javnog govora. Razlika je ovdje u socijalnoj strukturi razvijenog talijanskog renesansnog građanskog društva, koje u to vrijeme razvija i njeguje politološke teorije od kojih je najpoznatija Machiavellijeva.

Tradicijska društva koja čuvaju primarnu usmenost ili tek čine prve korake da bi je napustila socijalno su homogenija, a njihovi pripadnici koji u situacijama javnih okupljanja kazuju ili češće pjevaju tekstove relevantne za sudbinu i identitet zajednice doživljavaju svoj govor kao zajedničku baštinu predaka, a sebe kao posrednike u prijenosu kolektivne baštine, ili čak govora i poruka neke višnje instancije čije su oni sredstvo kao što je bio slučaj sa starozavjetnim fenomenom proroka i antičkim kultom Muza koje su od davnine bile zaštitnice umjetnosti, ali i filozofije, te su prenosile darove pjesničkog umijeća ali i spoznaje kozmičkih zakona, a zazivali su ih i pjesnici i govornici (Curtius, 1998:246-264; Havelock, 1991). Ove su zajednice bile manje, a izostanak ili vrlo slaba zastupljenost umjetnih komunikacijskih tehnologija davali su veći autoritet izgovorenoj riječi pa su njihovi članovi bili skloni pripisivati joj sakralnu dimenziju. Renesansni se čovjek susreo s tiskom i ovladao tehnologijom umnažanja

pisanih tekstova u velikom broju primjeraka, ali je još uvijek bio svjestan specifične snage izgovorene riječi povezane s prisustvom izvankontekstovnih elemenata i važnošću izravnog, osobnog kontakta s prenositeljem poruke. I Petrićevi kriteriji izbora bliskih i konkretnih problema kao predmeta javnog govora pokazatelj su kulturološki određene pragmatične misaone pozicije novovjekovnog intelektualca:

PE. Pa tako, jer kad bi tatarski kan, ili kitajski kan, ili Ivan Grozni, ili kineski car, sklopili savez s vašom sijenskom sinjorijom protiv nekoga koga bi ona htjela napasti, vaši mudri senatori, zbog udaljenosti tih zemalja i pomoći, ne bi se u svom senatu uopće savjetovali o tom savezu. AN. Izvršno govorite. PE. Dakle, o onome što je blisko, a može nanijeti štetu ili donijeti korist nekoj javnoj osobi, savjetuju se ljudi, i to u tom rodu. AN. Samo o tome zaista. PE. Zbog istog razloga nijedna javna [osoba] nikad se neće savjetovati ni o stvari, ni o počelima, ni o nebesima, ni o Bogu, ni o čemu ljudskom što nije javno i toliko blisko da se nje tiče zbog koristi ili po šteti (Petrić, 1983:115).

Iako na teorijskoj ravni Petrić preferira javnu raspravu pred privatnom interakcijom u skladu s renesansnom koncepcijom retorike, autorsko opredjeljenje za dijalošku formu traktata omogućuje mu praktično očitovanje uključenosti vlastite autorske projekcije koja je jedina osoba koja sudjeluje u svim dijalozima i tako ih povezuje. Razgovori prezentirani u tiskanim zapisima očituju visoku interpersonalnu komunikacijsku kompetenciju piščeve literarne transpozicije koja očituje prisutnost responzivnosti, perceptivnosti i pozornosti u visokom stupnju što je sve pokazatelj uključenosti u interakciju, a Petrića kvalificiraju kao sugovornika koji se izrazito uključuje u komunikacijsku interakciju.

Izrazito uključeni ljudi svoje osjećaje, misli i iskustva obično povezuju s tekućom interakcijom u kojoj sudjeluju. Njihova je svijest istodobno usmjerena prema sebi, drugima i temi konverzacije, kao stvarnosti u nastajanju. Drugi ih stoga vide kao kompetentne interpersonalne komunikatore. S druge strane, slabo uključeni ljudi ostaju psihološki udaljeni od interakcije. Takvi izgledaju zabavljeni vlastitim mislima i ciljevima, rastresenima, nesigurnima, pa i isključenima iz neposrednog društvenog konteksta. Govor im je maglovit, dvoznačan, nedosljedan, ili pokazuje neshvaćanje. Također, slabo se dosjećaju detalja iz prijašnje konverzacije. Općenito, to su slabije kompetentni ljudi u svojim interakcijama s drugima (Cegala i sur., prema Reardon, 1998:83).

U formalnom su smislu Petrićevi dijalozi izvrstan primjer prilagođavanja sadržaja i tona komunikacije sugovorniku u dijalogu, pa mogu poslužiti kao očitovanje komunikacijske kompetencije izrazito uključenog sugovornika koji je ujedno i vrstan poznavatelj problematike o kojoj raspravlja, odnosno kao literarna manifestacija

stilističkih transformacija povezanih sa socijalnim i karakternim osobinama sugovornika.

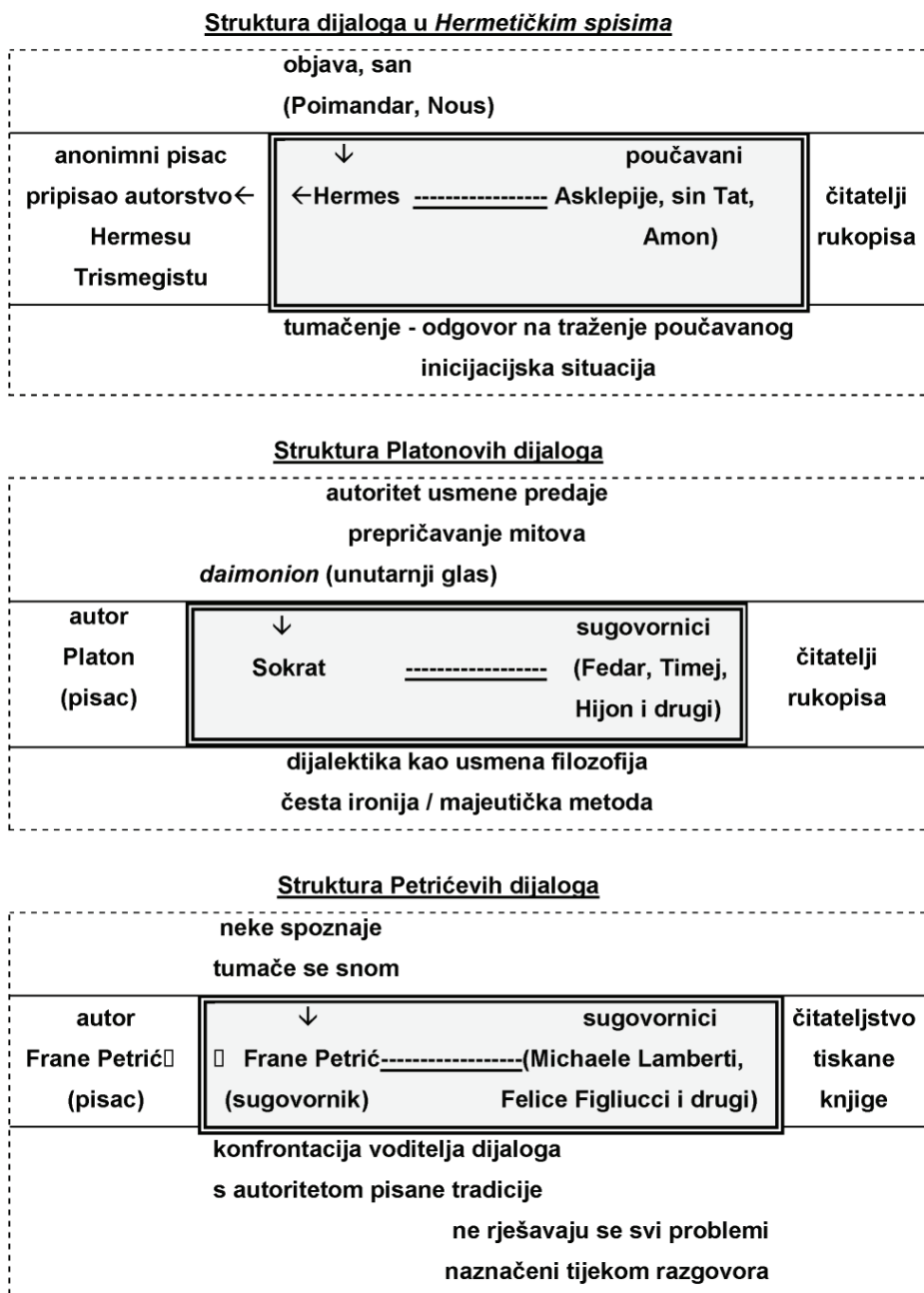
Od eklektičkog sinkretizma ka novim tekstualnim modusima

U Petrićeve su dijaloge ugrađeni različiti utjecaji, stilovi i kulturne tradicije. Na prvom se mjestu nalazi humanistička kultura talijanske renesanse u čijem je ozračju Frane Petrić školovan. Izum tiska i velika geografska otkrića obilježila su početak novovjekovne povijesti Europe. Moderna McLuhanova interpretacija o odnosima različitih tipova iskustava postavlja zahtjeve pred kulture koje se suoče s nekom novom tehnologijom (bilo da je to fonetsko pismo, Gutenbergov tiskarski stroj ili znanstvena psihoanaliza koja prodire u podsvijest) da prevedu iskustvo u drugi oblik, da mu daju novi oblik:

Djelo Junga i Freuda tegobno je prevodenje nepismene svijesti u literarne termine te, kao svaki prijevod, iskrivljuje i ispušta. (...) A kultura zaokupljena svojim prevodenjem iz jednog radikalnog oblika kakav je auditivni u drugi oblik, kakav je vizualni, mora se nalaziti u stvaralačkom previranju, kao što je bio slučaj s klasičnom Grčkom ili renesansom. Međutim, naše vlastito vrijeme je čak još krupniji primjer takvog previranja izazvanog upravo takvim prevodenjem (McLuhan, 1973:91).

Ovaj je autor u istom djelu iznio tezu da je prozni izričaj u europskim književnostima stoljećima nakon izuma tiska ostao prije usmen no vizualan i da je bio nedostatan homogen, obilježen heterogenošću tona i stava, te da je tek uključivanje *točke gledišta* (motrišta) kod autora i čitatelja, neko vrijeme nakon pojave tiska, omogućilo razvoj prozne tehnike (McLuhan, 1973:159). Isti autor povezuje i uključivanje perspektive u renesansno slikarstvo s vizualnom usmjerenošću tipografskog čovjeka. Shvati li se moderna stilistika književnog teksta kao teorijska disciplina koja je naslijedila baštinu retoričkih teorija o oblikovanju usmenog govornog izričaja, literarna forma Petrićevih dijaloga zapravo je razvojna faza koja je omogućavala istodobnu prisutnost različitih *točki gledišta* u tekstu i njegovu djelimičnu konzistentnost.

Potruga za točkom gledišta filozofskog narativnog diskursa i težnja da se komunikacijske navike usvojene skolastičkom metodom rasprave prenesu na pisani tiskani tekst navele su Petrića da poput nekih njegovih suvremenika pokuša oblikovati pisani govor tako da on postane imitacija razgovora. Neoplatonistička filozofska pozicija vodila ga je tehnicu nasljedovanja Platonovih dijaloških rasprava, a uvažavanje hermetičke literature uvjerenju da se u njima čuva predaja starija od Platona.

Slika 2. Usporedba dijaloških modela kod hermetičkih spisa, Platona i Frane Petrića

U literaturi su vrlo oskudni podaci o tradicijama rodnog kraja koje su ugrađene u Petrićevo djelo, gotovo da ih i nema. No neka indirektna svjedočanstva iz Petrićevih osobnih očitovanja i autobiografskih iskaza, kao i poznavanje tradicijske kulture kvarnerskih otoka, mogu navesti na slutnje o Petrićevoj dubokoj povezanosti s rodnim krajem i njegovom specifičnom kulturnom baštinom. U *Dijalozima o povijesti* pred kraj je uključen mit o rastrganom Apsirtu koji je prema usmenim predajama Cresa temeljenim na kontaktima obrazovanih i manje školovanih pučana korišten za tumačenje pučke etimologije o nastanku zajedničkog imena za cresko-lošinjski otočki arhipelag i po kojem je grad Osor dobio ime. Petrić uključuje i razmišljanje o razlikama kultura koje pripadnici neke druge zajednice doživljavaju superiornima.

Zanimljivi su i neki životopisni podaci koji se najčešće rabe tek da bi se potvrdilo Petrićevo hrvatsko podrijetlo: pripadnost studentskom klubu Dalmatinaca u mladosti i pravilo da je za ulazak u Zbor sv. Jeronima u koji su mogli ući samo Hrvati bilo potrebno znati hrvatski jezik te podatak da je njegova majka na sudu u Cresu trebala tumača za talijanski jezik (Zenko, F. u Petrić, 1980:8). Zanimljivost iz rane mladosti kako je Petrić zaboravio pisati, a onda na plovidbi ponovno sam naučio slova često se tumači kao anegdotalna. No nije li ona možda svjedočanstvo o darovitu mladiću iz sredine čija je kultura još uvijek znatnim dijelom bila obilježena usmenošću? Dva stoljeća kasnije Talijan Alberto Fortis će svojim putopisnim bilješkama o Petrićevo otoku Cresu i Dalmaciji privući pozornost europskih intelektualaca na sredinu u kojoj je još uvijek živa prirodna, dakle, usmena komunikacija. Uzmu li se u obzir spoznaje kulturne antropologije i stavovi o primarnoj i sekundarnoj usmenosti kakve je eksplicirao Havelock, možda nije neutemeljeno očekivati da se među sinkretički povezanim različitim kulturnim tradicijama ugrađenim u Petrićev duhovni obzor nalazi i kulturna baština tradirana Petrićevim materinskim jezikom, koja je vjerojatno u 16. stoljeću bila znatno bogatija no što mi danas, s obzirom da su pisani podaci o njoj vrlo odskudni, možemo pouzdano tvrditi.

Zaključak

Je li za Franu Petrića dijaloška forma historiografskih, filoloških i retoričkih spisa tek stilaska konvencija baštinjena iz izvornih Platonovih spisa i dijela kasnije platonističke i neoplatonističke literature? Bitne stilističke razlike u oblikovanju teksta: uključivanje vlastite točke gledišta i projekcija autorove osobnosti u strukturu djela, polemičan odnos prema autoritetima tradicije i problematiziranje niza općeprihvaćenih stavova izraz su intenziviranog procesa individualizacije koji karakterizira početke novovjekovne povijesti Zapada. Nadalje, niz oblikovnih

postupaka karakterističnih za usmene kulture (objašnjavanje apstraktnih pojmova pričom i mitom, prodor u sfere ljudskog iskustva povezane sa snom koje uobičajeni racionalni pojmovni pristup ne opaža, naglašen odnosni aspekt sa sugovornicima u dijalogu i prilagođavanje poruke primatelju, te svijest o važnosti izvantekstovnih elemenata i emocionalnog aspekta za persuazivnu funkciju govorničkog umijeća) nisu samo izraz renesansnog filozofskog neoplatonizma, nego i pokušaj razrješavanja fundamentalnih kulturoloških pitanja pred kojima se našla zapadna civilizacija na počecima Gutenbergove ere.

Iako Petrić svom traktatu o retorici nije priložio čitanku koja bi učenicima retorike mogla poslužiti kao vrelo iz kojeg će napamet učiti govore i kasnije ih reproducirati što je bila uobičajena praksa u spisima namijenjenim obrazovanju govornika, ovo djelo, osim što iznosi teorijska promišljanja svog autora i aluzije pa mjestimice i sažete prikaze klasičnih autoriteta s područja retoričke teorije praćene Petrićevim komentarima, može poslužiti i kao pregled niza primjera postupaka u uvjeravanju sugovornika u situacijama zajedničkog raspravljanja. U skladu s Petrićevom teorijskom pozicijom o obrazovanju govornika prema kojoj učenik slobodnih vještina može nasljedovati učitelja, ali ga ne smije doslovno i slijepo kopirati (učiti napamet njegove sastavke), nije se moglo ni očekivati da će autor ponuditi ni svoje ni tuđe govore kao građu koju bi trebalo pasivno usvojiti, već da će pouku govorništva temeljiti na iznošenju i prezentiranju govorničke vještine kako bi učenicima pružio model u skladu s kojim bi oni sami mogli u drukčijim situacijskim kontekstima oblikovati vlastite govorne iskaze.

Eklektički odnos prema tradiciji predstavlja Petrićevu osobnu selekciju iz niza različitih kultura te izbor i adaptaciju sastavnica koje su se podudarale s njegovim osobnim stavovima i zahtjevima vremena. Stilizacijski obrasci njegovih dijaloških spisa i iznesena razmišljanja o ljudskom govoru daju naslutiti da se kroz autorsku osobnost Frane Petrića prolamalo više različitih komunikacijskih tehnologija: tradicijska usmenost baštinjena u ozračju rodnog Cresa, učena retorika skolastičke tradicije obrazovanja povezana s ostacima srednjovjekovne rukopisne obrazovne tehnologije i moderni zahtjevi tiskarske tehnologije. Potekao i odrastao u sredini gdje je tradicijska usmena književnost još stoljećima kasnije živjela usporedo s pisanom i školovan u ozračju retoričke naobrazbe sveučilišta u Padovi, Petrić je u dijaloškoj formi našao tekstualni izričaj koji je tiskanu riječ približavao recepcijskim očekivanjima svojih suvremenika oblikovanim još uvijek prema obrascima rukopisno-usmene naobrazbe. Petrićev je stil izraz adaptacije konvencija retoričke naobrazbe novoj komunikacijskoj tehnologiji.

Javlajući se svojim retoričkim spisima u razdoblju razvoja zapadne misli kada su novovjekovne kulturne tvorevine utemeljene na tehničkim dostignućima koja su počela proširivati komunikološke mogućnosti pojedinaca (tiskana knjiga) prodirale u sve šire društvene krugove, te su istovremeno omogućavale i disperziju idejnih tekovina koje su u vrijeme postanka bile poimane kao ezoterična učenja namijenjena tek intelektualnoj eliti, creški patricij, svestrano obrazovani humanist i svjetski putnik Frane Petrić nagovijestio je kroz tradiranu konvenciju dijaloški oblikovanih propitivanja problema govorničtva, ljudskog govora, komunikacije i djelovanja na drugoga putem riječi neke probleme koje suvremena komunikologija danas znanstveno raščlanjuje.

Živeći u vremenu koje je veliku pozornost obraćalo verbalnom oblikovanju poruke i pragmatičnoj učinkovitosti govornog medija na recipijente, Frane Petrić je i idejno i stilski nastojao pomiriti specifičnosti tradicijskih usmenih kultura s novom tiskarskom tehnologijom te je tako bio jedan od rijetkih europskih intelektualaca koji je u svoje vrijeme ponudio jedno od mogućih rješenja ugrađivanja klasične retoričke baštine u nove kulturne obrasce, odnosno, prema McLuhanovim terminima, pokušao uskladiti auditivnu i vizualnu komunikološku dimenziju. Razvoj zapadne misli i literarne baštine slijedio je drukčije razvojne tijekove, no suvremeni razvoj komunikacijskih tehnologija, na koji je još šezdesetih godina 20. stoljeća upozoravao ovaj autor, stavlja pred suvremenu kulturnu teoriju i praksu nove zahtjevne zadatke sintetiziranja različitih komunikoloških iskustava:

Maštovita strategija utemeljena na podnesnoj dijagnozi propisivala bi odgovarajuću dubinu ili strukturni pristup postojećem književnom i likovnom svijetu. Ako budemo ustrajali na jednom konvencionalnom pristupu ovim događajima, naša tradicionalna kultura bit će zbrisana, kao što je to bio slučaj sa školastikom u šesnaestom stoljeću. Da su školastičari, ljudi složene usmene kulture, shvatili gutenbergovsku tehnologiju, mogli su stvoriti novu sintezu pisanog i usmenog obrazovanja, umjesto što su se pokorno povukli s pozornice, dopuštajući tek likovnoj stranici da preuzme obrazovni posao. Usmeno usmjereni školastičari nisu se suprotstavili novom likovnom izazovu tiska, i ekspanzija ili eksplozija gutenbergovske tehnologije, koja je bila posljedica toga, u mnogom je pogledu predstavljala osiromašenje te kulture, kao što to sada povjesničari poput Mamforda počinju objašnjavati (McLuhan, 1971:113).

Petrićev primjer postaje tako poticajan i na početku trećeg milenija kada nove komunikacijske tehnologije zahtijevaju prilagodbe retoričkih iskustava prošlih vremena.

Referencije

- Banić-Pajnić, E.** (1989). *Smisao i značenje Hermesove objave*. Zagreb: Globus.
- Banić-Pajnić, E.** (1996). *Filozofija renesanse*. Zagreb: Školska knjiga.
- Beker, M.** (1997). *Kratka povijest antičke retorike s odabranim ulomcima iz antičkih tekstova*. Zagreb: ArTresor naklada.
- Biti, V.** (1981). *Bajka i predaja*. Zagreb: SNL.
- Cegala, D. J., Savage, G. T., Brunner, C. C., Conrad, A. B.** (1982). An Elaboration of the Meaning of Interaction Involvement: Toward the Development of a Theoretical Concept. *Communication Monographs*, 49, 229-248.
- Chaytor, H. J.** (1945). *From Script to Print*. Cambridge: Heffer and Sons.
- Curtius, E. R.** (1998). *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Naprijed.
- Čistov, K. V.** (1975). Specifika folklora v svete teorii informacii. *Tipologičeskie issledovanija po fol'kloru*, 26-43. Moskva.
- Girardi-Karšulin, M.** (1988). *Filozofska misao Frane Petrića*. Zagreb: Odjel za povijest filozofije Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Girardi-Karšulin, M.** (1996). Giovanni Pico della Mirandola. U: E. Banić-Pajnić, *Filozofija renesanse*, Zagreb: Školska knjiga, 189-203.
- Gortan, V., Vratović, V.** (1969). Hrvatski latinisti – Croatici auctores qui Latine scripserunt I - Iz latiniteta 9-14. stoljeća, pisci 15. i 16. stoljeća PSHK 2. Zagreb: Zora
- Grassi, E.** (1983). Pripada li Frane Petrić specifičnoj humanističkoj tradiciji? U: F. Petrić, *Deset dijaloga o retorici*, Pula-Rijeka, 287-306.
- Havelock, E.** (1986). *The Muse Learns to Write. Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to Present*. New Haven i London. (1991). *Muza uči pisati*. Novi Sad.
- Luria, A.** (1968). *The Mind of a Mnemonist*. New York: Basic Books.
- Luria, A.** (1976). *Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations*. Cambridge, MA i London: Harvard University Press.
- McLuhan, M.** (1964). *Understanding Media: the Extensions of Man*. Toronto. (1971). *Poznavanje opština, čovekovih produžetaka*. Beograd: Prosveta.
- McLuhan, M.** (1973). *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čovjeka*. Beograd: Nolit.
- Panizza, L.** (1996). The Quattrocento. U: P. Brand i L. Pertile (ur.), *The Cambridge History of Italian Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 131-177.

- Petrić, F.** (1979). *Nova sveopća filozofija (Nova de universis philosophia)*. Prijevod s latinskog T. Ladan, S. Hrkač. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Petrić, F.** (1980). *Deset dijaloga o povijesti*. Pula-Rijeka. (Predgovor: Franjo Zenko).
- Petrić, F.** (1983). *Deset dijaloga o retorici*. Pula-Rijeka.
- Reardon, Kathleen K.** (1998). *Interpersonalna komunikacija : Gdje se misli susreću*. Zagreb: Alinea.
- Richardson, B.** (1996). The Cinquecento: Prose. U: P. Brand i L. Pertile (ur.), *The Cambridge History of Italian Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 181-232.
- Schiffler, Lj.** (1999). Petrićevo tumačenje pjesničkog i filozofijskog govora. U *Dani Frane Petrića* (6; 1997; Cres), Zbornik radova VI. međunarodnog filozofskog simpozija Dani Frane Petrića, Cres 13.-17. srpnja 1997. (gl. ur. Lj. Schiffler), Zagreb-Cres: Hrvatsko filozofsko društvo-Grad Cres, 383-396.
- Szelak, Th. A.** (2000). *Čitati Platona i dva eseja o jedinstvu Platonove filozofije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Estela Banov-Depope

Faculty of Philosophy, Rijeka, Croatia

ebanov@ffri.hr

Frane Petrić's *Dialogues on rhetoric*

Summary

Versatile humanistic philosopher Frane Petrić wrote a study under the title Dialogues on rhetoric. From some of the data expressed in confessional form there, it can be concluded that Petrić decided to write Dialogues motivated by his personal aspirations to become an orator and by his own study of old and contemporary rhetorical scriptures in the reception of which, however, he maintained critical distance.

Petrić's knowledge of original Plato's works written in Greek and his intention to follow cultural trends of his own time which were turned back to the ancient roots of humanistic disciplines, directed him to the election of rhetorical stream which followed Plato's teaching, which he exposed in several papers in the dialogue form. This is the second stream in theoretical dichotomy between apprehension of rhetoric as an art of convincing (generating esthetical orientation in the rhetorical tradition) and understanding it as an instrument of social influence which primarily has to follow ethical criteria.

Expression of scientific hypotheses in the form of dialogue is a stylistic convention that improves communicative potentials of scientific discourse. This stylistic convention in a written discourse which Petrić took over from Plato generates from an earlier ancient philosophical practice oral formation of ideas through direct personal contact with the collocutor, found in Socrates' philosophical maieutics.

Key words: Petrić, Frane
rhetoric, history of rhetoric, maieutics